

Artur Paszko (Kraków, Polska)

ROMOWIE W MAŁOPOLSKICH SZKOŁACH

Uwagi na marginesie *Pilotażowego programu rządowego na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001–2003*

Niewątpliwie, powszechnie głoszoną opinię, że edukacyjny komponent *Rządowego programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce* stanowi jego element kluczowy¹, uznać należy za trudną do sfalsyfikowania. Tym niemniej jednak, brak jest jakichkolwiek szczegółowych analiz, które pozwoliłyby rzeczowo odpowiedzieć na pytanie o skuteczność przyjętych w tym dokumencie rozwiązań. Czy więc realizacja *Programu* w rzeczy samej przynosi zamierzony efekt? Niniejszy tekst stanowi zaledwie próbę zbliżenia się do odpowiedzi na tak postawione pytanie. Próbę, gdyż przeszkodą do przeprowadzenia bardziej pogłębionej analizy jest brak ujmujących sprawę kompleksowo materiałów źródłowych. Podstawą niniejszego artykułu są oficjalne dokumenty administracji rządowej, a także nieliczne, przyczynkarskie opracowania, w których znajdujemy opinie na temat skuteczności działań podejmowanych w ramach poprzedzającego program ogólnopolski *Pilotażowego programu rządowego na rzecz społeczności*

1. Już w *Pilotażowym programie rządowym na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001–2003* czytamy: „Edukacja jest najważniejszym elementem programu, sytuacja w tej dziedzinie warunkuje bowiem możliwość poprawy położenia społeczności romskiej także w innych sferach”, http://www.mswia.gov.pl/portal/pl/192/285/Tresc_pilotazowego_programu_rzadowego_na_rzecz_spolecznosci_romskiej_w_wojewodzt.html [stan na 04.11.2009]. Uzupełnieniem tego stwierdzenia jest opinia, która znajduje się w tekście *Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce*: „Sytuacja Romów w dobie przemian ustrojowych i gospodarczych początku lat 90. uświadomiła liderom i działaczom romskim, że edukacja jest warunkiem koniecznym pełnoprawnego uczestnictwa Romów w nowoczesnym świecie. Liderzy romscy zdali sobie sprawę, że brak wykształcenia, czy wręcz analfabetyzm, jest jednym z najważniejszych powodów niskiego statusu społecznego i upośledzenia ekonomicznego dużej części Romów”, http://www.mswia.gov.pl/portal/pl/185/2982/Tresc_Programu.html [stan na 04.11.2009].

romskiej w województwie małopolskim na lata 2001–2003. W niektórych jednak przypadkach, zarówno dla zidentyfikowania faktów poprzedzających realizację działań przewidzianych tym programem, jak i dla pokazania ich utrwalonych efektów, sięgał będę po dane dotyczące okresu przed 2001 r. i po roku 2003.

Analizując *Pilotażowy program rządowy na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001–2003*² można dojść do wniosku, że opierał się on, w części dotyczącej edukacji, na dość pobieżnej diagnozie stanu zastanego, zaś jedynym jej źródłem był przygotowany na zlecenie Ministerstwa Edukacji Narodowej raport pt. *Romowie o edukacji swoich dzieci*³ oraz deskrypcje organizacji pozarządowych (szczególnie zagranicznych) i przedstawicieli instytucji międzynarodowych⁴. Nie może więc dziwić, że zawarte w *Programie* zapisy ograniczają się do stwierdzenia oczywistości typu:

Przyczyną większości problemów społeczności romskiej jest niski poziom wykształcenia jej członków. Dzieci romskie uczęszczają do szkół niesystematycznie, bądź nie uczęszczają wcale, co jest spowodowane niedocenianiem przez rodziców roli edukacji w późniejszym życiu, traktowaniem szkoły jako organu represyjnego oraz jako zagrożenia dla romskiej tożsamości⁵.

Rozwinięciem tego ogólnego stwierdzenia jest nieco szerszy, aczkolwiek pozbawiony jakichkolwiek danych liczbowych, opis stanu faktycznego. W dokumencie stwierdza się bowiem, że te spośród dzieci romskich, które wypełniają obowiązek szkolny, uczą się w klasach zintegrowanych bądź tzw. klasach romskich⁶, a znaczący ich odsetek kończy edukację w wie-

2. *Program pilotażowy* obejmował swoim działaniem obszar powiatów limanowskiego, nowosądeckiego, nowotarskiego i tatrzańskiego, zamieszkały przez Romów z grupy Bergitka oraz gminę miejską Tarnów, zamieszkałą przez Polską Romę; szacunkowo na objętym projektem terenie mieszkało wówczas ok. 3–3,5 tys. Romów (tj. jak szacowano ok. 10% wszystkich Romów mieszkających w Polsce, por. http://www.mswia.gov.pl/portal/pl/192/285/Tresc_pilotazowego_programu_rzadowego_na_rzecz_spolecznosci_romskiej_w_wojewodzt.html [stan na 04.11.2009]).

3. M. G. Gerlich, *Raport. Romowie o edukacji swoich dzieci (na przykładzie Cyganów Karpackich). Na zlecenie Ministra Edukacji Narodowej, Stowarzyszenie Romów w Polsce, Oświęcim 1997* (skrypt).

4. Mam na myśli zwłaszcza niezwykle krytyczny raport Jenny Beesley z listopada 1999 r., przygotowany dla brytyjskiej fundacji Westminster for Democracy i przedstawiony posłom parlamentu europejskiego oraz przedstawicielom brytyjskiego Rządu, a także *Drugi Raport o Polsce* Europejskiej Komisji Przeciwko Rasizmowi i Ksenofobii, opisujący stan na 10 grudnia 1999 r.

5. http://www.mswia.gov.pl/portal/pl/192/285/Tresc_pilotazowego_programu_rzadowego_na_rzecz_spolecznosci_romskiej_w_wojewodzt.html [stan na 04.11.2009].

6. Organizowane od końca lat 80. XX w. z inicjatywy krajowego duszpasterza Romów

ku 12 lat, co spowodowane jest zwyczajem wczesnego zakładania rodziny. Jako drugi powód porzucania nauki w dokumencie podaje się (...) *trudności z przystosowaniem się do nowych warunków przez dzieci rozpoczynające naukę w szkole podstawowej*, co spowodowane może być faktem słabej znajomości języka polskiego⁷. Ponadto, w części diagnostycznej *Programu* znajdujemy próbę określenia szeregu innych przyczyn takiego a nie innego stanu rzeczy. Są to: brak wstępnego przygotowania, jakie daje edukacja przedszkolna, bariery adaptacyjne, spowodowane odmiennością kulturową oraz ubóstwem, przejawiającym się brakiem pomocy szkolnych, niedożywieniem, a także gorszym od innych dzieci ubraniem; silna potrzeba obrony własnej tożsamości, niski status społeczny i ekonomiczny rodziców oraz ich niski poziom wykształcenia, złe warunki mieszkaniowe Romów (brak jest „kąćków do nauki”) a także brak nauczycieli znających dialekt romskie, co sprawia, że nie istnieje możliwość prowadzenia zajęć dla mniejszości romskiej w jej własnym języku⁸. Ostatecznie, w dokumencie stwierdza się, iż:

Dzieci romskie dziedziczą wzorce znane z domów rodzinnych, a więc: brak wykształcenia rodziców i niedoceniając rolę wykształcenia w dorosłym życiu, brak stałej pracy związany z ich niskimi kwalifikacjami zawodowymi, pasywność w rozwiązywaniu problemów życiowych, postawę roszczeniową i przekonanie, że bez nauki zawodu oraz zmiany lub podnoszenia kwalifikacji można funkcjonować w dorosłym życiu.⁹

Jest to niewątpliwie stwierdzenie trafne, zwłaszcza, że *Program pilotażowy* obejmował w przeważającej większości tereny zamieszkałe przez Ro-

ks. Stanisława Opockiego, wydzielone klasy dla dzieci romskich miały umożliwić pokonanie barier edukacyjno-adaptacyjnych i przygotować uczniów romskich do nauki w klasach zintegrowanych. Klasy romskie były próbą doraźnej pomocy, rozwiązaniem tymczasowym, które nie stanowiło jednak skutecznej alternatywy wobec integracyjnych form edukacji. Z drugiej strony model ten, mimo wszystkich mankamentów i zasadnych zarzutów dotyczących niskiego poziomu nauczania oraz utrwalania segregacji etnicznej, był jedyną szansą dla opóźnionej edukacyjnie młodzieży na opanowanie podstaw języka polskiego czy matematyki. Również niektórzy rodzice uczniów, mając do wyboru tzw. klasę integracyjną lub „klasę romską”, wybierali tę drugą uważając, że dziecko ucząc się wśród „swoich” narażone będzie w mniejszym stopniu na stres związany nauką, ale także z potencjalną lub rzeczywistą niechęcią, czy wręcz przypadkami agresji ze strony nie-romskich rówieśników. W klasach tego typu ostatnio uczyło się około 200 uczniów romskich. Por. *Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce*, http://www.mswia.gov.pl/portal/pl/185/2982/Tresc_Programu.html [stan na 04.11.2009]. Klasy te zostały ostatecznie zlikwidowane w 2008 r.

7. http://www.mswia.gov.pl/portal/pl/192/285/Tresc_pilotazowego_programu_rzadowego_na_rzecz_spolecznosci_romskiej_w_województwie.html [stan na 04.11.2009].

8. *Ibidem*.

9. *Ibidem*.

mów Górskich. Nie odnajdziemy go już w tekście ogólnopolskiego *Programu wieloletniego*, i słusznie, bo byłoby to zbyt daleko posunięte uogólnienie.

Bazując na tak ubogiej diagnozie, autorzy *Programu*, w kontekście jego celu strategicznego¹⁰, postawili sobie bardzo ambitne zadanie, poprawę stanu edukacji wśród Romów. Miała się ona odbyć dzięki zwiększeniu współczynnika ukończenia szkoły, poprawie frekwencji oraz wyników nauczania dzieci i młodzieży romskiej, a także ułatwieniu młodzieży romskiej kontynuowania nauki w szkołach ponadpodstawowych.

Program w zakresie edukacji – czytamy w tym dokumencie – ma zapobiec zwiększeniu liczby bezrobotnych i nieposiadających żadnych kwalifikacji zawodowych osób pochodzenia romskiego; przeciwdziałać zepchnięciu tej grupy na margines społeczeństwa w jeszcze większym stopniu, niż to się dzieje obecnie; powstrzymać proces dziedziczenia biedy przez następne pokolenia¹¹.

Służyć temu miały następujące działania: dofinansowanie nauki w „klasach zerowych” i możliwość jej wydłużenia; wprowadzenie zajęć wyrównawczych, umożliwiających nadrobienie zaległości; umożliwienie odrabiania zadań domowych w szkole pod nadzorem nauczyciela; zorganizowanie kółek zainteresowań, poszerzających elementarną wiedzę o świecie, której brak dzieciom romskim; odbywanie zajęć poświęconych kulturze i tradycji Romów; prowadzenie zajęć edukacyjno-integracyjnych dla dzieci i młodzieży, promujących postawę tolerancji oraz umożliwiających adaptację Romów w nowym środowisku; zachęcanie dzieci do udziału w konkursach i olimpiadach szkolnych oraz zawodach sportowych; utworzenie świetlic środowiskowych, w których dzieci mogłyby spędzać czas pod nadzorem pedagogicznym; organizacja pomocy psychologicznej i pedagogicznej dla rodziców i dzieci; organizowanie zajęć edukacyjnych dla dorosłych Romów; organizowanie kursów zawodowych dla młodzieży i dorosłych; organizowanie spotkań z rodzicami na temat obowiązku szkolnego i obowiązku nauki dzieci; organizowanie letniego, integracyjnego wypoczynku w obozie dla dzieci romskich i polskich; umożliwienie uczestnictwa dzieci romskich w koloniach i zimowiskach; zatrudnienie rodziców romskich, którzy będą przyprawdzali i odprowadzali dzieci do i ze szkoły oraz będą czuwali

10. „Zasadniczym celem programu jest doprowadzenie do pełnego uczestnictwa Romów, zamieszkujących wymienione w rozdziale I. tereny województwa małopolskiego, w życiu społeczeństwa obywatelskiego i zniwelowanie różnic dzielących tę grupę od reszty społeczeństwa. Szczególnie istotne jest doprowadzenie do wyrównania poziomów w takich dziedzinach jak: edukacja, zatrudnienie, zdrowie, higiena, warunki lokalowe, umiejętność funkcjonowania w społeczeństwie obywatelskim”, *ibidem*.

11. *Ibidem*.

nad ich zachowaniem podczas lekcji w terenie, wycieczek i imprez; dofinansowanie pobytu w przedszkolach; dofinansowanie zakupu podręczników, pomocy dydaktycznych i przyborów szkolnych; dofinansowanie dojazdu dzieci do szkół; dofinansowanie dożywiania dzieci w szkole; dofinansowanie ubezpieczenia uczniów od nieszczęśliwych wypadków¹².

Rezultatem tych działań miało być wypracowanie modelu, w którym dzieci i młodzież romska uczyłyby się w klasach zintegrowanych, pod okiem znających metodykę pracy w grupach zróżnicowanych kulturowo nauczycieli, traktującym je, na wczesnym poziomie edukacji, jako dzieci obcojęzyczne i dwukulturowe.

Każdych dwoje-troje dzieci romskich powinno – zdaniem autorów Programu – korzystać z pomocy nauczyciela wspomagającego, którego zadaniem byłby bieżący nadzór nad postępami dzieci w nauce, prowadzenie zajęć wyrównawczych, pomoc w odrabianiu lekcji, stały kontakt z rodziną¹³.

Nauczyciele ci mieli mieć dostęp do literatury cyganologicznej oraz pomocy metodyków międzykulturowych i wolontariuszy spośród studentów kierunków pedagogicznych¹⁴.

Symptomatyczne, że w *Programie* nie znajdujemy żadnych wskaźników, które pozwoliłyby na ocenę efektywności podejmowanych działań. Nie wiemy więc ani do jakiej populacji mają być zastosowane wyżej wymienione działania (ile dzieci romskich na zakreślonym terenie w owym czasie podlegało obowiązkowi szkolnemu, ile z nich ten obowiązek realizowało, jakie osiągały wyniki szkolne itp.), ani jakie rezultaty (choćby w ujęciu procentowym) mają przynieść założone nakłady. Brak wskaźników sprawia, że nie można mówić o rezultatach¹⁵. Trudno więc oczekiwać, że możliwym będzie stwierdzenie, czy cele *Programu* zostały osiągnięte. Powyższe stwierdzenia nie stanowią zarzutu pod adresem jego twórców. Odsłaniają jednak słabość systemu, w którym nie agreguje się danych istotnych dla rozwiązywania ważkich problemów społecznych¹⁶, zaś programy

12. *Ibidem*.

13. *Ibidem*.

14. *Ibidem*.

15. Rezultaty w teoriach zarządzania to – twarde wyniki realizacji projektu, których osiągnięcie jest niezbędne do zakończenia projektu (osiągnięcia celów drugorzędnych i pierwszorzędnych).

16. Co ciekawe, głosy mówiące o konieczności gromadzenia tego typu danych, pojawiają się w kontekście społeczności romskiej, od bardzo dawna. Postulat taki znajdujemy chociażby w przygotowanym przez Stowarzyszenie Romów w Polsce na zlecenie Krajowego Urzędu Pracy raporcie pt. *Romowie – bezrobocie. Elementy opisu położenia społecznego Romów w Polsce w 1999 r.* (skrypt), gdzie czytamy m.in. „Wydaje się, iż pierwszym, podstawo-

społeczne tworzy się mimo ich braku, pod naciskiem opinii publicznej, organizacji pozarządowych czy instytucji międzynarodowych. Pamiętać bowiem należy, że genezy *Programu pilotażowego* szukać trzeba w, odsłaniających poważne zaniedbania, raportach poprzedzających akcesję Polski do Unii Europejskiej¹⁷.

Zważywszy na wymienione wyżej braki spróbujmy jednak wskazać dane, jakimi mogli dysponować twórcy *Programu*, a następnie odnieśmy je do tych, jakie możliwe są do zidentyfikowania obecnie, na podstawie zarówno oficjalnych dokumentów, jak i wybranych przyczynkarskich prac, opublikowanych w ostatnim czasie. Jedynie w ten sposób możliwe będzie podjęcie próby odpowiedzi na pytanie o rzeczywiste efekty *Pilotażowego programu rządowego na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001–2003*.

Przede wszystkim należy zadać sobie pytanie o to, jak szacowano wielkość populacji polskich Romów. Wydaje się, że twórcy *Programu* oparli się w tym względzie na szacunkach pozarządowych organizacji romskich¹⁸. Stwierdzają bowiem, że na obszarze objętym jego działaniem (...) *mieszka ok. 3–3,5 tys. Romów (ok. 10% wszystkich Romów mieszkających w Polsce)*¹⁹, co oznacza, że na terenie całego kraju byłoby ich ok. 30–35 tys. Szacunki te zostały poddane weryfikacji podczas przeprowadzonego w 2002 roku Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań. W ramach tego badania przynależność do romskiej mniejszości etnicznej zadeklarowało 12 731 obywateli polskich, w tym w województwie małopolskim – 1 678²⁰. W wieloletnim *Programie rządowym* podano jeszcze inne dane. Zgodnie z informacjami zawartymi w *Aneksie nr 1*, populację Romów w Polsce należy szacować na 20 750 osób, w tym w województwie mało-

wym krokiem do podjęcia proponowanych działań [których celem byłaby poprawa sytuacji Romów w Polsce, w tym opracowanie długofalowych programów adresowanych do poszczególnych grup romskich – przyp. A.P.] byłoby przeprowadzenie powszechnego spisu populacji Romów w Polsce, który pozwoliłby określić liczebność populacji, jej rozmieszczenie, ilość dzieci (w tym, w wieku szkolnym, nie realizujących nauki) ilość kobiet, mężczyzn, strukturę rodziny, wykształcenie, poziom bezrobocia, warunki socjalne itp.”, *ibidem*, s. 84.

17. Warto przywołać tutaj chociażby raporty, jakie powstały w wyniku realizowanego od 2000 r. przez Instytut Społeczeństwa Otwartego, Programu Monitoringu Akcesji do Unii Europejskiej. Interesujące z punktu widzenia tematyki niniejszego artykułu są zwłaszcza dotyczące Polski raporty pt.: *Ochrona mniejszości* za rok 2001 i 2002.

18. Por. np. *Romowie – bezrobocie. Elementy opisu położenia społecznego Romów w Polsce w 1999 r.*, s. 4.

19. http://www.mswia.gov.pl/portal/pl/192/285/Tresc_pilotażowego_programu_rządowego_na_rzecz_spolecznosci_romskiej_w_województ.html [stan na 04.11.2009].

20. *Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002 w zakresie deklarowanej narodowości oraz języka używanego w domu*, http://www.stat.gov.pl/gus/5840_4520_PLK_HTML.htm [stan na 04.11.2009].

polskim 3,5 tys. osób²¹. Osobiście, te ostatnie dane uznaję za najbardziej wiarygodne, a swoje przekonanie w tym zakresie opieram na znajomości metodyki ich zbierania. Pochodzą one bowiem głównie z Gminnych Ośrodków Pomocy Społecznej, a więc instytucji najbardziej zorientowanych w sytuacji demograficznej i etnicznej gmin. Przyjmując takie założenie, grupę Romów objętych *Programem pilotażowym* szacuję na 1,5 tys. osób. W latach 2001–2003 bowiem Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Krakowie populację Romów w tym mieście szacował na 2 000 osób, a Kraków wszak nie został objęty działaniami *Programu*.

Nieco więcej o charakterystyce polskich Romów, w interesującym nas aspekcie, dowiadujemy się z cytowanego już wyżej raportu *Romowie – bezrobocie. Elementy opisu położenia społecznego Romów w Polsce w 1999 r.* Znajdujemy w nim dane dotyczące struktury wykształcenia Romów. Przedstawiają one obraz dobrze korespondujący z ogólnymi tezami diagnozy zawartej w *Programie pilotażowym*. Obraz, dodajmy, ponury. Ze zgromadzonych informacji wynika, iż 18,6% Romów nie posiadało w chwili badania żadnego wykształcenia, 11% podstawowe niepełne, 27,9% podstawowe, 29,9% zawodowe, 8,2% średnie i zaledwie 0,8% wykształcenie wyższe. Wśród badanych, 1,5% zadeklarowało się jako uczniowie szkoły podstawowej, 0,1% jako studenci, zaś 2% nie udzieliło w tym zakresie żadnej informacji²². Ujmując te dane sumarycznie stwierdzić należy, że na dwa lata przed rozpoczęciem *Programu pilotażowego*, niemal co trzeci Rom nie posiadał nawet wykształcenia podstawowego. Trzeba jednak zastrzec, że raport powstał w wyniku analizy badań ankietowych, jakimi objęci zostali Romowie w wieku od 15 do 60 lat. Może to nieco zafalszowywać rzeczywisty obraz, zwłaszcza w kategorii osób deklarujących naukę w szkole podstawowej. Po drugie zauważyć należy, że badanie miało charakter ogólnopolski. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można więc przyjąć, że zawężenie go jedynie do Romów Górskich przyniosłoby jeszcze bardziej przygnębiające wyniki. Potwierdzeniem tej tezy są dane zawarte w innym, również już cytowanym, sporządzonym dwa lata wcześniej raporcie, *Romowie o edukacji swoich dzieci*. Zawiera on ustalenie, że jedynie 20% dzieci romskich z grupy Bergitka Roma realizowało w dniu badania obowiązek szkolny²³, zaś 3/4 badanej populacji nie dostrzegало żadnych ko-

21. *Aneks nr 1 – Liczebność i rozmieszczenie. Szacunkowe dane dotyczące liczebności i rozmieszczenia Romów w Polsce przygotowane przez urzędy wojewódzkie na podstawie informacji nadesłanych przez jednostki samorządu terytorialnego*, http://mswia.gov.pl/portal/pl/185/2982/Tresc_Programu.html [stan na 04.11.2009].

22. *Romowie – bezrobocie. Elementy opisu położenia społecznego Romów w Polsce w 1999 r.*, s. 14.

23. M. G. Gerlich, *op. cit.*, s. 17.

rzyści płynących z procesu edukacyjnego, widząc w nim jedynie element administracyjnego przymusu²⁴.

Nieco inne wyniki przynosi badanie przeprowadzone w roku 2003, na obszarze objętym *Programem pilotażowym*, przez Małgorzatę Leśniak i Stefana Czarnieckiego. Autorzy ci wykorzystali ankietę, w której udział wzięło 879 Romów w wieku powyżej 16 lat. Wynika z niej m.in., że żadnym wykształceniem nie może wylegitymować się 15,8% Romów, 24,2% posiada niepełne wykształcenie podstawowe, 31,4% podstawowe, 17,4% zasadnicze zawodowe, 2,6% niepełne średnie, 4,2% średnie, 0,3% wyższe. Natomiast 4% respondentów nie udzieliło żadnej odpowiedzi na pytanie o wykształcenie²⁵. Rozbieżności pomiędzy cytowanymi badaniami mogą wynikać z wielu przyczyn. Po pierwsze realizowano je w różnych latach i na różnych próbach. Po drugie posługiwano się różnymi metodami. Poza tym różnice te nie są na tyle istotne, by sfalsyfikować, leżącą u podstaw *Programu pilotażowego* i wieloletniego *Programu rządowego*, tezę o dramatycznie niskim poziomie wykształcenia społeczności romskiej w Polsce. Teza ta staje się jeszcze bardziej wyraźna, kiedy dane z wyżej omówionego badania zestawimy z danymi dotyczącymi całej populacji ludności Polski. W analogicznym okresie wykształceniem niepełnym podstawowym i podstawowym legitymowało się 33,1% obywateli RP, zasadniczym zawodowym – 24,1%, średnim i policealnym 32,6%, zaś wykształceniem wyższym – 10,2%²⁶.

Cytowane wyżej wyniki badań ankietowych nie pozwalają na stwierdzenie, jak duża w latach 2001–2003 była, na obszarze objętym *Programem pilotażowym*, grupa dzieci i młodzieży romskiej podlegająca obowiązkowi szkolnemu, ani, tym bardziej, jak i z jakimi wynikami ten obowiązek realizowała. Informacje na ten temat znajdujemy dopiero w sprawozdaniach Józefa Wojasa, wizytatora z limanowskiej delegatury Kuratorium Oświaty w Krakowie, który z ramienia tej instytucji koordynował wówczas działania placówek oświatowych biorących udział we wdrażaniu *Programu*. Już w sprawozdaniu złożonym na koniec roku szkolnego 2001/2002 informował on, że na interesującym nas obszarze, obowiązek szkolny realizowało 427 uczniów romskich, w tym w szkołach podstawowych 341, a w gimnazjach 86. Z kolei 98 uczniów, co stanowi około 20% ogółu dzieci i młodzieży romskiej objętych obowiązkiem szkolnym, nie uczęszczało do szkoły w ogóle lub uczęszczało na zajęcia bardzo rzadko. Byli to głównie uczniowie mający znaczne opóźnienie organizacyjne (np. w wieku 16 lat byli uczniami

24. *Ibidem*, s. 19.

25. M. Leśniak, *Romowie. Bliscy czy dalecy? Realizacja zadań w ramach Rządowego Programu na Rzecz Społeczności Romskiej w Polsce*, Kraków 2009, s. 46.

26. *Raport z wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002*, http://www.stat.gov.pl/gus/6647_754_PLK_HTML.htm [stan na 04.11.2009].

klas I–III szkoły podstawowej), często zmieniający miejsce zamieszkania, w tym duża grupa czasowo przebywających poza granicami Polski²⁷. Podobnie kształtowała się sytuacja w roku szkolnym 2002/2003. Wówczas obowiązek szkolny realizowało 414 uczniów romskich, tj. o 13 mniej niż rok wcześniej. Uczniami szkół podstawowych było 330, a 84 uczęszczało do gimnazjów. Około 20% ogółu, czyli 95 uczniów (87 w szkołach podstawowych i 8 w gimnazjach), nie realizowało obowiązku szkolnego lub uczęszczało na zajęcia bardzo rzadko. Przyczyny absencji były identyczne jak w roku poprzednim. Ponadto J. Wojas informował, że w największym stopniu problem nierealizowania obowiązku szkolnego dotyczył Szkoły Podstawowej w Czarnym Dunajcu, gdzie na zajęcia trwale nie uczęszczało 25 uczniów, co stanowiło 65% wszystkich Romów w szkole. Równie duża absencja dotknęła Szkołę Podstawową w Maszkowicach z nieobecniymi 26 uczniami, co stanowiło 60% objętych obowiązkiem szkolnym²⁸.

Z przytoczonych wyżej danych wynika więc, że na terenie byłego województwa nowosądeckiego oraz gminy miejskiej Tarnów, w roku szkolnym 2001/2002 obowiązkiem szkolnym objętych było 525 Romów, zaś w roku szkolnym 2002/2003 analogicznie 509 Romów. Autor sprawozdań nie podaje przyczyny zmniejszenia się tej liczby. Można się jednak domyślać, że jest to efekt uboczny migracji. Podkreślić także należy, że na podstawie twardych danych, w dokumentach tych znajdujemy precyzyjne stwierdzenie, iż obowiązku szkolnego nie realizowało w analizowanych okresach ok. 20% Romów. Stoi to w skrajnej sprzeczności z wynikami raportu *Romowie o edukacji swoich dzieci*²⁹, gdzie znajdujemy ustalenie, że jedynie 20% dzieci i młodzieży romskiej realizuje obowiązek szkolny. Albo więc sytuacja w tym względzie na przestrzeni pięciu lat uległa aż tak diametralnej poprawie, albo też trzeba poddać w poważną wątpliwość możliwość uznania badań ankietowych wśród Romów za efektywne narzędzie badawcze. Powyższe wnioski należy jednak traktować z dużą rezerwą zważywszy na skromny opis metodologii badań, jaki odnajdujemy w raporcie M. G. Gerlicha. Warty podkreślenia jest również fakt, że już w sprawozdaniu z 2002 r. Józef Wojas stwierdza, że w wyniku realizacji działań przewidzia-

27. *Analiza i ocena realizacji zadań z zakresu edukacji wynikających z Pilotażowego Programu Rządowego na Rzecz Społeczności Romskiej w Województwie Małopolskim na lata 2001–2003, w roku szkolnym 2001/2002*, opracował: st. wiz. Józef Wojas; plik w zbiorach autora, wersja oryginalna w dokumentacji Małopolskiego Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie.

28. *Analiza i ocena realizacji zadań z zakresu edukacji wynikających z Pilotażowego Programu Rządowego na Rzecz Społeczności Romskiej w Województwie Małopolskim na lata 2001–2003, w roku szkolnym 2002/2003*, opracował: st. wiz. Józef Wojas; plik w zbiorach autora, wersja oryginalna w dokumentacji Małopolskiego Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie.

29. M. G. Gerlich, *op. cit.*, s. 17.

nych w *Programie pilotażowym* nastąpił wzrost frekwencji uczniów romskich. Fakt ten może mieć bezpośredni wpływ na ustalenie liczby Romów realizujących obowiązki szkolny.

W roku szkolnym 2001/2002, frekwencja 136 uczniów romskich wyniosła powyżej 90%, a więc na poziomie nieodbiegającym od pozostałych uczniów. Obecności w szkole dalszych 300 dzieci sytuowały się na poziomie 60–80%. Niższą frekwencję mieli głównie uczniowie klas starszych szkoły podstawowej³⁰. W następnym roku szkolnym stosunki procentowe Romów realizujących i nierealizujących obowiązku szkolnego nie uległy większej zmianie. Frekwencja 112 uczniów szkół podstawowych i 22 z gimnazjów wyniosła powyżej 90%, a więc na poziomie nieodbiegającym od pozostałych uczniów. Pozostali mieli frekwencję na poziomie od 50–90%. Podobnie jak poprzednio niższa frekwencja dotyczyła głównie uczniów klas starszych szkoły podstawowej³¹.

W sprawozdaniach J. Wojasa odnajdujemy również informacje opisujące wyniki szkolne Romów. W roku szkolnym 2001/2002 na 427 uczniów klasyfikowanych szkół podstawowych i gimnazjów, 337 było promowanych do następnej klasy, 69 ukończyło szkołę, w tym 46 szkołę podstawową, a 23 gimnazjum. Absolwenci, w większości, deklarowali chęć podjęcia dalszej nauki. Stosunkowo liczna była ponadto grupa uczniów (105 osób) realizujących program szkoły specjalnej. Z uczniów klasyfikowanych 21 musiało powtórzyć klasę. Przyczyną drugoroczności była najczęściej niska frekwencja (na poziomie 50%), a co się z tym wiąże duże braki w opanowaniu treści wynikających z realizowanych programów, w konsekwencji duża liczba ocen niedostatecznych na koniec roku szkolnego³². Niewielką zmianę zanotowano w kolejnym roku szkolnym. Na 414 uczniów klasyfikowanych szkół podstawowych i gimnazjów, 343 (o 6 więcej niż rok wcześniej) było promowanych do następnej klasy. 45 ukończyło szkołę, w tym 24 szkołę podstawową, a 21 gimnazjum, w większości deklarując chęć podjęcia dalszej nauki. Z uczniów klasyfikowanych, 23 musiało powtórzyć klasę, kilku miało wyznaczone egzaminy poprawkowe, z których prawie wszystkie zakończyły się wynikiem pozytywnym. Główne przyczyny braku promocji to,

30. *Analiza i ocena realizacji zadań z zakresu edukacji wynikających z Pilotażowego Programu Rządowego na Rzecz Społeczności Romskiej w Województwie Małopolskim na lata 2001–2003, w roku szkolnym 2001/2002.*

31. *Analiza i ocena realizacji zadań z zakresu edukacji wynikających z Pilotażowego Programu Rządowego na Rzecz Społeczności Romskiej w Województwie Małopolskim na lata 2001–2003, w roku szkolnym 2002/2003.*

32. *Analiza i ocena realizacji zadań z zakresu edukacji wynikających z Pilotażowego Programu Rządowego na Rzecz Społeczności Romskiej w Województwie Małopolskim na lata 2001–2003, w roku szkolnym 2001/2002.*

jak poprzednio, niska frekwencja. Utrzymała się też wysoka liczba uczniów szkół specjalnych. W omawianym okresie było ich 130, czyli o 25 więcej niż rok wcześniej (dotyczy szkół podstawowych)³³. Ogółem więc w ciągu dwóch lat szkolnych funkcjonowania *Programu pilotażowego* szkołę podstawową ukończyło 70, a gimnazjum 44 Romów. Najczęściej należeli oni do grupy uczniów słabszych, uzyskujących oceny dostateczne i dopuszczające. Jedynie około 10–15% uzyskało oceny na poziomie dobrym.

Niestety, dane ze sprawozdań J. Wojasa za lata późniejsze, czyli opisujące okres realizacji wieloletniego *Programu rządowego*, podawane są w układzie, który uniemożliwia dokonanie precyzyjnych porównań, a jedynie takie porównania mogłyby stanowić bazę do wnioskowania o efektach działań podejmowanych w ramach rządowych strategii. Mimo to, warto podjąć chociażby próbę zmierzenia się z tym problemem. Przyjrzyjmy się więc kolejnym okresom i danym z całego już województwa małopolskiego.

W roku szkolnym 2004/2005, jak wynika z przeprowadzonych przez J. Wojasa badań w 82 szkołach podstawowych i gimnazjach, obowiązek szkolny realizowało 473 Romów. Uczniów romskich, którzy mieli bardzo niską frekwencję lub nie realizujących obowiązku szkolnego, co skutkowało ich nieklasyfikowaniem, było 117. Dla 455 rok szkolny 2004/2005 zakończył się sukcesem, 381 otrzymało promocję do następnej klasy, a 74 otrzymało świadectwo ukończenia szkoły. Promocji do następnej klasy nie uzyskało 135 uczniów (w tym 117 z grupy uczniów niesklasyfikowanych). Główne przyczyny niepromowania to nadal bardzo niska frekwencja i w związku z tym trudności w nauce. W omawianym roku szkolnym frekwencję na poziomie 90% i więcej (poziom nieodbiegający od większości uczniów) miało około 140 uczniów romskich. Frekwencja pozostałych oscylowała w granicach 50–80%. W roku szkolnym 2005/2006 (tym razem ankietę przeprowadzono w 69 szkołach podstawowych i gimnazjach) obowiązek szkolny realizowało 420 Romów³⁴. Uczniów romskich, którzy mieli bardzo niską frekwencję lub nierealizujących obowiązku szkolnego, co skutkowało ich nieklasyfikowaniem, było 73. Wojaś stwierdza ponadto, że liczba uczniów nierealizujących obowiązku szkolnego na poziomie szkoły podstawowej systematycznie się zmniejsza, natomiast rośnie w niektórych rejonach na poziomie gimnazjum (np. gmina Krościenko nad Dunajcem). Podobnie jak rok wcześniej dla 403 uczniów rok szkolny 2005/2006 zakończył się sukcesem (325 uzyskało promocję do następnej klasy, a 78 ukończyło szkołę). Promo-

33. *Analiza i ocena realizacji zadań z zakresu edukacji wynikających z Pilotażowego Programu Rządowego na Rzecz Społeczności Romskiej w Województwie Małopolskim na lata 2001–2003, w roku szkolnym 2002/2003.*

34. Różnica spowodowana jest głównie brakiem danych z Ochojnicy Dolnej, Wadowic, wielu szkół z Krakowa, oraz z pojedynczych szkół z innych gmin.

Gmina	Szkoła	Liczba uczniów romskich klasyfikowanych	Liczba uczniów romskich nie- klasyfikowanych	Liczba uczniów promowanych do następnej klasy	Liczba Romów którzy ukończyli szkołę	Liczba Romów niepromowa- nych	Liczba Romów realizujących program szkoły specjalnej	Liczba Romów w oddziale „0”	Średnia frekwencja [%]
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Gmina Bukowina Tatrzańska	SP nr 1 Czarna Góra	1	0	1	0	0	0	0	80
	SP nr 2 Czarna Góra	29	2	28	1	0	0	8	80
	SP Bukowina Tatrzańska	3	0	3	0	0	0	0	95
	Gimnazjum Bukowina Tatrzańska	3	0	1	2	0	0	0	95
	Gimnazjum Białka Tatrzańska	5	0	4	0	1	0	0	2 ok. 90 2 ok. 80 1-58
Miasto Nowy Targ	SP nr 2	15	0	11	3	1 popr.	0	6	70-80
	SP nr 3	4	0	2	1	1	0	0	80

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	SP nr 5	15	0	15	0	0	1	2	92
	SP nr 6	3	0	3	0	0	3	0	75
	Gimnazjum nr 2	19	0	7	9	3	0	0	86
	SOS-W nr 1 (poziom Gimnazjum)	6	0	5	1	0	6	0	3 ok. 60; 3 ok. 95
	SOS-W nr 2 (poziom SP)	23	1	19	4	0	23	0	ok. 60
Gmina Nowy Targ	SP Ostrowsko	6	0	5	1	0	3	0	ok. 85
	SP Nowa Biata	3	0	3	0	0	0	0	70
	Gimnazjum w Krenpachach	6	0	5	1	0	1	0	2 ok. 98; 3 ok. 80; 1-75
	Gimnazjum w Gronkowie	3	0	3	0	0	0	0	80

Tab. 1. Realizacja obowiązku szkolnego przez Romów w wybranych szkołach objętych *Programem* i wyniki klasyfikacji za rok szkolny 2002/2003.

Gmina	Szkoła	Liczba uczniów romskich klasyfikowanych	Liczba uczniów romskich nieklasyfikowanych	Liczba Romów promowanych do następnej klasy	Liczba Romów którzy ukończyli szkołę	Liczba Romów niepromowanych	Liczba Romów realizujących program szkoły specjalnej	Liczba Romów w oddziale „0”	Średnia frekwencja [%]
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Bukowina Tatrzańska	SP nr 1 Czarna Góra	3	0	3	0	0	0	0	80
	SP nr 2 Czarna Góra	12	0	6	5	1	3	0	92
	SP Bukowina Tatrzańska								
	Gimnazjum Bukowina Tatrzańska	3	0	2	1	0	0		90
Miasto Nowy Targ	Gimnazjum Białka Tatrzańska	3	0	1	2	0	1		2 ok. 60 1 ok. 80
	SP nr 2	10	0	8	2	0	0	3	1-100; poz. od 55 do 90
	SP 3								
	SP 5	10	0	6	3	1	0	0	6 ok. 85; 2 ok. 65; 2 ok. 45
	SP 6	1	0	1	0	0	0	1	90
	Gimnazjum nr 1	3	1	3	0	0	2		1 ok. 90; 2 ok. 65; 1 ok. 30

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Gimnazjum nr 2	8	0	3	3	2	1		70-80
	SOS-W nr 1 (poziom Gimnazjum)	23	8	19	4	0	31	0	54
	SOS-W nr 1 (SP nr 9)								
Gmina Nowy Targ	SP Ostrowsko	10	0	8	2	0	1	3	95
	SP Nowa Biała	1	0	1	0	0	0	0	90
	Gimnazjum w Krempachach	3	0	2	1	0	0		1-94; 1-85; 1-70
	Gimnazjum w Gronkowie	1	0	1	0	0	0	0	76
Krościenko nad Dunajcem	SP Krośnica	4	0	3	1	0	2	1	85
	Gimnazjum w Krościenku	1	4	1	0	0	4		2 ok. 1; 1 ok. 7; 1 ok. 50; 1 ok. 70
Miasto Szczawnica	SP 1	4	0	3	1	0	1	0	2 ok. 90; 1 ok. 80; 1 ok. 60
	Gimnazjum Szczawnica	4	0	2	2	0	0	0	93

Tab. 2. Realizacja obowiązku szkolnego przez Romów w wybranych szkołach objętych Programem i wyniki klasyfikacji za rok szkolny 2006/2007.

cji do następnej klasy nie uzyskało 88 uczniów, w tym 73 z grupy uczniów niesklasyfikowanych. W roku szkolnym 2005/06 frekwencję na poziomie 90% i więcej (poziom nieodbiegający od większości uczniów) miało około 140 uczniów romskich dla pozostałych frekwencja wynosiła od 50–80%³⁵.

Danych z lat kolejnych nie podaję, ze względu na systematycznie zmniejszającą się liczbę szkół biorących udział w badaniu. Dla dopełnienia obrazu, na podstawie sprawozdań J. Wojasa, chciałbym jednak spróbować uchwycić zauważone przez niego tendencje, na przykładzie kilku losowo wybranych szkół. Posłużą do tego poniższe zestawienia za okres dwóch lat szkolnych.

Porównując dane z powyższych tabel trudno odmówić przymiotu trafności wnioskowi wysuwanyemu przez J. Wojasa. Jednocześnie jednak skalę zmian na przestrzeni lat 2001–2007 ciężko uznać za imponującą. Trzeba bowiem zauważyć, że w zasadzie w niewielkim jedynie zakresie zmienia się liczba uczniów romskich nierealizujących obowiązku szkolnego lub uczęszczających do szkoły sporadycznie, np. tylko przez kilka pierwszych tygodni po rozpoczęciu roku szkolnego (dotyczy to w dużej mierze gimnazjalistów, co może mieć związek z utrzymującą się tendencją do wczesnego zawierania małżeństw; i uczniów zmieniających miejsce zamieszkania). Na niezmiennym w zasadzie poziomie utrzymuje się także liczba uczniów mających orzeczenie poradni psychologiczno-pedagogicznych (około 140). Wielu z nich realizuje obowiązek szkolny w specjalnych ośrodkach szkolno-wychowawczych (w Nowym Targu, Nowym Sączu) oraz w „klasach romskich”. Za pozytywwy uznać należy zwiększającą się frekwencję wśród Romów realizujących obowiązek szkolny oraz fakt, że w ostatnich latach miały miejsce pojedyncze przypadki otrzymania przez uczniów romskich świadectwa z wyróżnieniem.

Na uwagę zasługują również refleksje J. Wojasa dotyczące efektów wychowawczych realizacji *Programu pilotażowego*. Zauważa on bowiem fakt, iż we wszystkich szkołach dzieci romskie uczyły się razem z dziećmi polskimi, co sprzyjało integracji. Młodzież wspólnie przygotowywała imprezy szkolne, co pozwalało na lepsze wzajemne poznawanie się. Tylko w czterech szkołach jako dodatkowe funkcjonowały wówczas jeszcze „klasy romskie”. Zachowanie uczniów najczęściej oceniane było jako dobre, zaś problemy wychowawcze sprawiali głównie uczniowie rzadko uczęszczający do szkoły. Duży wpływ na zwiększenie dyscypliny, bezpieczeństwa, wzrostu

35. *Analiza porównawcza efektów realizowanego programu na rzecz społeczności romskiej za lata 2004/05 i 2005/06*, opracował: st. wiz. Józef Wojas; plik w zbiorach autora, wersja oryginalna w dokumentacji Małopolskiego Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie.

frekwencji uczniów, poprawy kontaktów z rodzicami miało, zdaniem J. Wojasa, zatrudnienie asystentów romskich. Ich pracę wysoko oceniła również większość dyrektorów szkół³⁶. Potwierdzenie ich szczególnej roli odnajdujemy także w innych dokumentach stanowiących próbę ewaluacji *Programu pilotażowego*. Jednym z nich, a zarazem dość szczególnym zważywszy na autorów, jest *Ocena realizacji edukacyjnej części Pilotażowego programu rządowego na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001–2003* opracowana przez Romskie Stowarzyszenie Oświatowe „Harangos”. Jej autorzy z całą mocą efekt wzrostu frekwencji dzieci romskich w szkołach przypisują właśnie działalności asystentów³⁷. Ilustrując tę tezę podają przykład Szaflar, (...) *gdzie do szkoły oddalonej od romskiej osady o około godzinę drogi (na piechotę), dzieci w ogóle nie uczęszczały (...)*. Po zatrudnieniu asystenta romskiego (...) *frekwencja wynosi ok. 80%*.³⁸ Potwierdzeniem tej tezy są również, analizowane w tym dokumencie, wypowiedzi dyrektorów szkół³⁹. Dodać należy, że rolę asystentów romskich, jako trwałego elementu budowanego w ramach *Programu rządowego systemu wsparcia edukacyjnego Romów*, podkreślają też badacze podejmujący tę problematykę⁴⁰.

Pojawienie się w polskim systemie oświatowym asystentów romskich i nauczycieli wspomagających⁴¹ oraz stałe podnoszenie merytorycznego poziomu tych instytucji⁴² znacznie poprawiło kontakty szkół ze środowiskiem romskim. Ukończone przez nauczycieli formy doskonalenia poprawiły

36. Opinie tego typu odnajdujemy we wszystkich cytowanych wyżej sprawozdaniach J. Wojasa.

37. *Raport. Ocena realizacji edukacyjnej części Pilotażowego programu rządowego na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001–2003*, Romskie Stowarzyszenie Oświatowe „Harangos”, Kraków 2005, s. 8 i inne.

38. *Ibidem*, s. 31.

39. *Ibidem*, s. 38–39.

40. Por. np. Ł. Kwadrans, *Charakterystyka sytuacji edukacyjnej Romów w Czechach, Polsce i Słowacji po 1989 roku* [w:] P. Borek i in., *Romowie w Polsce i w Europie*, Kraków 2007; A. Paszko, *Efekty realizacji edukacyjnej części Pilotażowego programu rządowego na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001–2003. Komunikat* [w:] A. Paszko i in., *Edukacja międzykulturowa w Polsce na przełomie XX i XXI wieku*, Kraków 2004.

41. W miarę aktualne dane dotyczące ich liczby znajdziemy w dokumencie pt. *Szacunkowe dane dotyczące stanu zatrudnienia asystentów edukacji romskiej i nauczycieli wspomagających oraz „klas romskich” – stan na grudzień 2007 r.* – http://www.mswia.gov.pl/portal/pl/285/5675/Szacunkowe_dane_dotyczace_stanu_zatrudnienia_asystentow_romskich_i_nauczycieli_w.html [stan na 04.11.2009].

42. Ich profesjonalizacji służy szereg projektów realizowanych przez kilka organizacji pozarządowych (obecnie także w ramach *Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki*), a także, skierowane głównie do nauczycieli, studia podyplomowe *Sytuacja Romów w Polsce – historia, prawo, kultura, stereotypy etniczne* zorganizowane przez Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie.

komunikację, pozwoliły im poznać, a przez to i zrozumieć determinowane kulturowo zachowania dzieci oraz rodzin romskich i wyjść z taką ofertą, która mogła zostać przyjęta. Rodzice romscy zaczęli chętniej i liczniej uczestniczyć w zebraniach informacyjnych oraz podejmować współpracę z nauczycielami w zakresie realizowanych zadań edukacyjnych z udziałem dzieci romskich⁴³. Wszystko to jeszcze w roku 2003 stwarzało nadzieję na dalszą poprawę sytuacji edukacyjnej Romów w Polsce. Czy po sześciu prawie latach od zakończenia *Programu pilotażowego* i rozwijania wypracowanych wówczas modeli możemy stwierdzić, iż nadzieje te się spełniły? Prezentowane wyżej dane świadczą raczej o ustabilizowaniu się sytuacji na pewnym, w sumie niezmiennym, poziomie. Jest jednak wiele elementów, które wymykają się oświatowej statystyce. Wystarczy wspomnieć o jednym – stale rosnącej liczbie romskich studentów. Jest ich obecnie prawdopodobnie ok. 70⁴⁴. W samym tylko, zdominowanym przez Romów Górskich, środowisku krakowskim, Adam Bartosz odnotował ok. 30 romskich studentów lub absolwentów studiów wyższych⁴⁵. I choć nie znamy liczby studentów romskich w roku 2001, bazując wyłącznie na cytowanych wyżej wynikach badań ankietowych, stwierdzić możemy, że postęp w tym względzie jest imponujący. Pytanie, czy wzrost ten zawdzięczamy realizacji rządowych programów, musi jednak pozostać bez ostatecznej odpowiedzi, mimo, że związek pomiędzy tymi faktami narzuca się dość samoistnie. Podobnie, jak bez odpowiedzi na dzień dzisiejszy pozostają pytania, o wpływ zmian edukacyjnych, na samą społeczność romską. Czy bowiem poprawa stanu edukacji przyczyni się do poprawy sytuacji bytowej i modernizacji tej społeczności, czy też – czego można się obawiać – przyspieszy proces asymilacji Romów, pokaże dopiero przyszłość.

43. *Aneks nr 5 – Sprawozdanie Pełnomocnika Wojewody Małopolskiego do Spraw Mniejszości Narodowych z realizacji Pilotażowego programu rządowego na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001–2003 w latach 2001–2002*, http://mswia.gov.pl/portal/pl/185/2982/Tresc_Programu.html [stan na 4.11.2009].

44. Wniosek taki wysnułem po analizie dokumentu pt.: *Protokół Komisji Stypendialnej, Warszawa, 6 listopada 2007 r.*, http://www.mswia.gov.pl/portal/pl/285/5207/Protokol_Komisji_Stypendialnej.html [stan na 04.11.2009].

45. A. Bartosz, *Jak nauczać historii Romów*, s. 7, http://www.romowie.com/institut/io2006_bartosz.pdf [stan na 04.11.2009].

LITERATURA:

- Analiza i ocena realizacji zadań z zakresu edukacji wynikających z Pilotażowego Programu Rządowego na Rzecz Społeczności Romskiej w Województwie Małopolskim na lata 2001–2003, w roku szkolnym 2001/2002, opracował: st. wiz. J. Wojas.*
- Analiza i ocena realizacji zadań z zakresu edukacji wynikających z Pilotażowego Programu Rządowego na Rzecz Społeczności Romskiej w Województwie Małopolskim na lata 2001–2003, w roku szkolnym 2002/2003, opracował: st. wiz. J. Wojas.*
- Analiza porównawcza efektów realizowanego programu na rzecz społeczności romskiej za lata 2004/05 i 2005/06, opracował: st. wiz. J. Wojas.*
- BARTOSZ A., *Jak nauczać historii Romów*, http://www.romowie.com/instytut/2006_bartosz.pdf [stan na 04.11.2009].
- GERLICH M. G., *Raport. Romowie o edukacji swoich dzieci (na przykładzie Cyganów Karpackich). Na zlecenie Ministra Edukacji Narodowej, Stowarzyszenie Romów w Polsce, Oświęcim 1997 (skrypt).*
- KWADRANS Ł., *Charakterystyka sytuacji edukacyjnej Romów w Czechach, Polsce i Słowacji po 1989 roku* [w:] P. BOREK i in., *Romowie w Polsce i w Europie*, Kraków 2007.
- LEŚNIAK M., *Romowie. Bliscy czy dalecy? Realizacja zadań w ramach Rządowego Programu na Rzecz Społeczności Romskiej w Polsce*, Kraków 2009.
- PASZKO A., *Efekty realizacji edukacyjnej części Pilotażowego programu rządowego na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001–2003. Komunikat* [w:] A. PASZKO i in., *Edukacja międzykulturowa w Polsce na przełomie XX i XXI wieku*, Kraków 2004.
- Pilotażowy program rządowy na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001–2003*, http://www.mswia.gov.pl/portal/pl/192/285/Tresc_pilotazowego_programu_rzadowego_na_rzecz_spoleczności_romskiej_w_wojewodzt.html [stan na 04.11.2009].
- Program Monitoringu Akcesji do Unii Europejskiej (UE), Ochrona mniejszości, Raporty Krajowe, Polska 2001*, Warszawa 2001.
- Program Monitoringu Akcesji do Unii Europejskiej (UE), Ochrona mniejszości, Raporty Krajowe, Polska 2002*, Warszawa 2002.
- Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce*, http://www.mswia.gov.pl/portal/pl/185/2982/Tresc_Programu.html [stan na 04.11.2009].
- Protokół Komisji Stypendialnej, Warszawa, 6 listopada 2007 r.*, http://www.mswia.gov.pl/portal/pl/285/5207/Protokol_Komisji_Stypendialnej.html [stan na 04.11.2009].

Raport. Ocena realizacji edukacyjnej części Pilotażowego programu rządowego na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001–2003, Romskie Stowarzyszenie Oświatowe „Harangos”, Kraków 2005.

Romowie – bezrobocie. Elementy opisu położenia społecznego Romów w Polsce w 1999 r. (skrypt), Stowarzyszenie Romów w Polsce.

Szacunkowe dane dotyczące stanu zatrudnienia asystentów edukacji romskiej i nauczycieli wspomagających oraz „klas romskich” – stan na grudzień 2007 r. – http://www.mswia.gov.pl/portal/pl/285/5675/Szacunkowe_dane_dotycza-ce_stanu_zatrudnienia_asystentow_romskich_i_nauczycieli_w.html [stan na 04.11.2009].

Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002 w zakresie deklarowanej narodowości oraz języka używanego w domu, http://www.stat.gov.pl/gus/5840_4520_PLK_HTML.htm [stan na 04.11.2009].

Artur Paszko

**O RROMA AND-E MAŁOPOLSKAQËRE ŠKÒLE.
RIGUTNE NÒTE PAŠ-E PILOTÌTKO PROGRAMÀ VAŠ-O
LAČHIPEN E RROMENQËRO AND-E MAŁOPOLSKAQËRO
KOTORTHEM ANDE BERŠA 2001–2003.**

Ande berša 2001–2003 sas kerdini pir-o terèno e nakhlutne Nowy-Sądesqëre kotorthemesqëro thaj e Tarnowesqëre Komunaqëro i *pilotitko progràma vaš-o lačhipen e Rromenqëro and-e Małopolskaqëro kotorthem ande berša 2001–2003*. O solùcie dikhlårde and-e programaqëro procèso si akana, de katar-o b. 2004, implementuime anda sa o them pir-i *raipnikani bute-beršenqëri progràma vaš-o lačhipen e Rromenqëro and-i Pòlska*.

O avtòrà sol duje programenqëre pakån zorales so o nivèlo but tele e Rromenqëre edukaciaqëro and-i Pòlska si i bareder aš savi determinuil lenqëri palpaldini situàcia. E Raipnasqëri administràcia dikhlårdàs o rapòrtà lekhavdine and-o berša kana sas realizuime i *pilotitko progràma* thaj i *raipnikani bute-beršenqëri progràma* thaj areslàs k-o agoripen so ande b. 2001–2003 vazdisàjlo o nivèlo e rromane siklõnenqëre participaciaqëro and-i škòla. Pe aver rig o rezultàte so areslile ačhile zorale nin paleder. Jekh vasni realizàcia akala programenθar sas so and-e Pòlskaqëri sistèma e edukaciaqëri vazdisàjle duj neve butàqëre profilà: o rromano asistènto (maškarno) thaj o rigitko (sevitko) siklårno. Lenqëro avipen and-e siklåripnasqëre institùcie but federårde i relàcia maškar-i škòla thaj i rromani familia (irri).

So dikhas aj žanas akana pal-o rezultàte e *raipnikane programaqëre vaš-o lačhipen e Rromenqëro and-i edukàcia (siklõpen)* na mukhel amen te vòzdas precizo hipotèze kana si and-o pučhipen o paruvipen e edukaciaqëre situaciaqëro maškar Rromenθe. Dikårindor angl-i jakh so gasave progràme šaj te sigàren e Rromenqëri asimilàcia, kamlõl pes (kempel) te pučhlàras amen sar šaj te dikàras akala metode tel-i konstànto kontròla (monitoring).

Artur Paszko

**ROMA IN THE SCHOOLS OF MALOPOLSKA PROVINCE
(POLAND). REMARKS ON THE PRELIMINARY
GOVERNMENTAL PROGRAM FOR ROMA COMMUNITY
IN MALOPOLSKA FOR 2001–2003**

In the years 2001–2003, in the Nowy Sącz County and Tarnów municipality area, *The Preliminary Governmental Program For Roma Community in Malopolska Voivodeship for 2001–2003* had been carried out. The solutions examined in the pro-

cess has been implemented since 2004 across the whole country within the framework of *The Governmental Program for Roma Community in Poland*.

The authors of both schemes assume that the major factor determining the existing situation of the Roma in Poland is their poor education. Analysis by the government administration of the reports compiled during the years when *The Preliminary Governmental Program* had been in development leads to conclusion that in the period 2001–2003 the implementation of educational obligation in Malopolska Voivodeship improved among its participants. The achievements of that period preserved. Importantly, *The Preliminary Governmental Program*, resulted in two new positions – of Roma Assistant and Supporting Teacher – taking firm root the Polish educational system. Their presence in the educational institutions has greatly improved relationships between Roma families and school.

The present knowledge of the effects of governmental schemes for Roma community in the education area does not allow for precise conjectures on consequences of the change in educational situation for the Roma community itself. Taking into account that these efforts may accelerate the assimilation process, methods should be considered that would allow to control them constantly.